

วิเคราะห์พระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลกับสังคมสมัยกรุงสุโขทัย และอยุธยา

An analysis of Buddhism's influence on society in the Sukhothai and Ayutthaya periods.

¹พระครูปัญญาสารบัณฑิต, ²พระมหาอภิสิทธิ์ วิริโย, ³พระครูพัชรกิติโสภณ
⁴พระอธิการสมพร อนาลโย และ ⁵สุวิจักขณ์ กุลยศยังกูร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

¹Kraisin1986@gmail.com

Received November 10, 2022; Revised November 25, 2022; Accepted December 30, 2022

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนามีความสำคัญกับชาวพุทธในฐานะที่เป็นสถาบันสำคัญหนึ่งของสังคม มีความสำคัญต่อประเพณีทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ในส่วนที่มีความเป็นอยู่และความต่อเนื่องของสังคม พระพุทธศาสนาทำหน้าที่เป็นพลังสร้างสรรค์บูรณาการของสังคม เป็นสถาบันที่ถ่ายทอด ปลูกฝังคุณธรรม และจริยธรรมทางสังคมก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมและความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน นอกจากนี้พระพุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อทัศนคติและค่านิยมแล้ว ยังมีบทบาทในการกำหนดแนวทางความสัมพันธ์และการกระทำต่อกันระหว่างสมาชิกซึ่งทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมในชุมชนอันดีอีกด้วย

คำสำคัญ : วิเคราะห์ พระพุทธศาสนา อิทธิพล

Abstract

The Buddhism important to Buddhists as one of the important institutions of society It is important to the social and cultural traditions associated with nature. in the existence and continuity of society Buddhism acts as an integrated creative force of society is an institution that transmits Cultivation of virtue and social ethics contribute to a sense of cultural unity and a sense of national unity. In addition to Buddhism

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁴มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁵มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

influencing attitudes and values It also plays a role in guiding relationships and actions among members, which regulates good community.

Keywords : Analyzing Buddhism influences

บทนำ

จารึกสมัยสุโขทัยและอยุธยาเป็นโบราณวัตถุที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ได้แก่ อักษรศาสตร์ภาษาศาสตร์ วรรณคดี นิรุกติศาสตร์ สังคมศาสตร์รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประเพณีวัฒนธรรม คติความเชื่อ และทางด้านพระพุทธศาสนา

การนำพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ อันมีความหมาย ถึงพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีพระไตรปิฎกบาลีเป็นหลัก ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง จึงมีความสำคัญต่อสังคมไทย เป็นอย่างมาก ทำให้พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของสังคมไทยมีความมั่นคงเป็นอย่างมากพ่อขุนรามคำแหงทรงนำพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่กำลังเจริญอยู่ที่นครศรีธรรมราช เข้ามาเผยแพร่ที่สุโขทัย อันนับเป็นการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ความนับถืออย่างใหม่ให้แก่คนสุโขทัย มีการตั้งสมณศักดิ์เป็นปุครุ เถระ มหาเถระ แก่พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งในทางปกครอง คนสุโขทัยในสมัยนั้นจึงรักษาศิลปะเมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษาทุกคน โดยวันธรรมดาร์ักษาศีล 5 ในวันธรรมสวนะ หรือวันพระรักษาศีล 8 หรือศีลอุโบสถตามแต่ศรัทธาในคืนวันเพ็ญ เดือน 12 มีงานนักขัตฤกษ์เผาเทียนเล่นไฟ จารึกเหล่านี้ ได้บรรยายเหตุการณ์บ้านเมือง ชีวิตของราษฎร ตลอดจน บทบาทของพระเจ้าแผ่นดิน และพระสงฆ์ อีกด้วย วัฒนธรรมทางด้านพระพุทธศาสนา ของคนสุโขทัยนั้นเกิดขึ้นด้วยความศรัทธา ความร่วมมือ ร่วมใจอย่างจริงจังของคนทุกระดับในสังคมในสมัยนั้น ความคิดทางพระพุทธศาสนาในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้เน้นคำสอนของพระพุทธศาสนา คนไทยในยุคนั้นล้วนเป็นผู้มีวัฒนธรรมทางจิตใจสูง มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตา ปราณี รักสงบ ต่างยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของตนโดยสม่ำเสมอ เมืองสุโขทัยจึงเป็น สังคมที่มีความสงบร่มเย็น ความเป็นปึกแผ่นของเมืองสุโขทัยนอกจากจะมีกำลังที่เข้มแข็ง บ้านเมืองเป็นสุข ดังกล่าวแล้ว ยังมีตำนานเล่ากันในสมัยหลังต่อมาว่าพระองค์คือผู้ที่ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้เป็นพระองค์แรกด้วย นอกจากจารึกพ่อขุนรามคำแหงดังที่ได้กล่าวมา ยังมีจารึกอีกหลายหลักที่น่าสนใจและวิเคราะห์สืบต่อไป

วิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคม

บทบาทและความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคม มีข้อสังเกตอยู่ 3 ประการดังนี้
ด้านสิทธิเสรีภาพ

สังคมสุโขทัยประชาชนมีสิทธิเสรีภาพเป็นอย่างมาก ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงกล่าวว่า “...ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื่อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื่อน เลื่อน ...” ในด้านเศรษฐกิจ กล่าวถึงเสรีภาพในการทำมาหากิน เช่น

“...ใครจักค้าช้าง ค้า ใครจักค้าม้า ค้า ใครจักค้าเงินค้ำทอง ค้า ...” การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีเสรีภาพเช่นนี้ น่าจะเป็นกุศโลบายของพระมหากษัตริย์ ที่ต้องการจะจูงใจให้ ชาวต่างเมืองเข้ามาค้าขายหรือทำมาหากิน เพื่อความเจริญทางเศรษฐกิจ และกำลังคน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการป้องกันบ้านเมือง

ด้านระบบความเชื่อ

ศาสนา สังคมในสมัยสุโขทัย ประชาชนมีความเชื่อทั้งในด้านภูตผีวิญญาณ พระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และไสยศาสตร์ ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวว่า “... เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีภูถิวหาร ปู่ครุอยู่ มีศรีตงส์ มีป่าพร้าว ป่าลาบ ป่าม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก มีพระขระพุงผี เทพดาในเข้านั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้วไหว้ผีปลุกเมืองนี้เที่ยวเมืองนี้ดี ผีไหว้บ่ดี ปลืบ่ถูก ผีในเข้านบ่คุ้ม บ่อเกรง เมืองนี้หาย...” สำหรับพุทธศาสนา สุโขทัยได้รับอิทธิพลนิกายหินยานจากนครศรีธรรมราช แล้วแพร่เข้าไปอาณาจักรล้านนา พ่อขุนรามคำแหงทรงทำบุญถวายทานและนำประชาชนทำพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะและวันสำคัญๆ นอกจากนี้ยังรับการเผยแพร่พระพุทธศาสนา นิกายลัทธิวาทนิก เข้ามาในราชอาณาจักรทำให้สุโขทัยมี วัดวาอาราม พระพุทธศิลป์ เป็นแบบฉบับทางศิลปกรรมที่เรียกว่า ศิลปะแบบสุโขทัยเป็นแบบฉบับมาจนถึงทุกวันนี้

การจัดระเบียบสังคม

สุโขทัยมีลักษณะเด่นที่ราษฎร มีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ในระบบที่เรียกว่า “พ่อปกครองลูก” แต่ความจำเป็นทางสังคม และความจำเป็นในด้านการรักษาความสงบในยามสงครามจึงทำให้ มีการจัดระเบียบสังคมขึ้น สังคมสุโขทัยอาจแบ่งเป็น 4 ชั้นชั้นคือ

1. พ่อขุน เป็นชนชั้นผู้ปกครอง ซึ่งมีคำเรียกเป็นคำอื่น ๆ เจ้าเมือง พระมหาธรรมราชา เป็นต้น
2. ลูกขุน เป็นข้าราชการบริพาร ข้าราชการที่มีหน้าที่ช่วยปกครองเมืองหลวง หัวเมืองใหญ่น้อย และภายในพระราชสำนัก เป็นกลุ่มคนที่ใกล้ชิดได้รับความไว้วางใจจากเจ้าเมือง ให้ปฏิบัติหน้าที่บำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่ไพร่ฟ้า มักพบคำนี้ในศิลาจารึกลูกเจ้าลูกขุน
- 3. ไพร่ คือ สามัญชน ราษฎรทั่วไปที่อยู่ในราชอาณาจักร
4. ทาส เป็นชนชั้นที่ไม่มีอิสระ ในการดำรงชีวิตเยี่ยงสามัญชนหรือไพร่

พระพุทธศาสนากับการศึกษาในสมัยสุโขทัย

ในรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 1820-1860) เมื่อพ่อขุนรามคำแหงเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 1820 แล้ว พระองค์ได้แผ่ขยายพระราชอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าจนเป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุดยุคหนึ่งของไทย พระองค์ทรงคิดตั้งแบบหนังสือไทยขึ้น เมื่อ พ.ศ. 1826 ทรงทำศิลาจารึกพระราชกรณียกิจและเรื่องราวต่างๆ ไว้ อันมีประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์ ทรงบำรุงพระศาสนาและการศึกษาโดยอาราธนาพระสงฆ์ลัทธิวาทนิกผู้รอบรู้พระไตรปิฎก จากนครศรีธรรมราช มาพำนักในกรุงสุโขทัย

จากจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ รวม 158 บท เป็นสุภาสิตของพ่อขุนรามคำแหง ถ้าความสันนิษฐานนี้ถูกต้อง ก็จะเห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงสั่งสอนหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตในโลก ซึ่งประชาชนทั่วไปปฏิบัติได้ ข้อความในสุภาสิตก็ชัดเจนกินใจ มีอิทธิพลต่อวรรณคดีรุ่นหลัง เป็นที่นิยมอ้างอิงมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ข้อนี้ก็เป็นที่เครื่องแสดงถึงความเป็น ปราชญ์ของพระองค์อีกอย่างหนึ่ง

ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 1897-1919) แห่งสุโขทัย พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ก็ยิ่งเจริญรุ่งเรือง จนนับได้ว่าถึงขีดสุด พระเจ้าลิไท โอรสของพระเจ้าเลอไท เสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. 1897 ทรงพระนามเมื่อราชาภิเษกว่า “พระเจ้าศรีสุริยพงศราม มหาธรรมราชาธิราช” ทรงศึกษาเชี่ยวชาญวิชาการทั้งทางโลก และทางธรรม ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข บำรุงพระศาสนาด้วยการสร้างเจดีย์วิหารและสังฆาวาส บำรุงการเล่าเรียนพระไตรปิฎก ทรงสร้างปราสาทราชมณเฑียรสถาน แล้วทรงเผด็จสงฆ์ให้เข้าไปเรียนพระไตรปิฎกในบริเวณมหาปราสาทนั้น ทรงรับภาระสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนเพิ่มเข้าในราชกิจด้วย

ในด้านการศึกษาของพระสงฆ์ มีข้อสังเกตเป็นพิเศษว่า นอกจากจะทรงมีพระราชศรัทธาแรงกล้าถึงกับทรงอุทิศถวายพระมหาปราสาทเป็นที่เล่าเรียนแล้ว วิชาที่ศึกษายังมีทั้งสองฝ่าย คือทั้งวิชาการทางธรรมและทางโลก มิใช่จะศึกษาเฉพาะวิชาทางพระศาสนาอย่างเดียว ดังความในศิลาจารึกว่า

“ครั้งนั้นมีพระโองการ สั่งให้มุขอำมาตย์สร้างพระราชคฤหาสน์มหาปราสาทนพสุรย์ (คือเก้ายอด) และพระราชมณเฑียรสถาน พระพิฆเนศวรมุข แล้วไปด้วยศิลาและอิฐปูนให้เป็นที่แก่นสารถาวร ประกอบขจิตด้วยสรรพรัตนานกโสภาคย์ พิจิตรเสร็จสมพระราชประสงค์ พระองค์นำบาตรเติมไปด้วยมธุปายาส ประเคนพระสงฆ์เถรานุเถรในพระมหาปราสาท พระสงฆ์ทำภักติกิจเสร็จแล้ว ทรงอภิเษกสมณพราหมณาจารย์ตบศิยติ สงฆ์ทั้งหลายเผด็จให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาซึ่งศิลปศาสตร์ วิชาการต่างๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น ”

ผลงานอย่างหนึ่งของพระมหาธรรมราชาลิไท ที่ต้องนับว่ามีความสำคัญยิ่งในทางการศึกษา ก็คือหนังสือเตภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง 18 พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ นอกจากเป็นหลักฐานยืนยัน พระปรีชาสามารถของพระองค์ในทางอักษรศาสตร์ และความแตกฉานในคัมภีร์พุทธศาสนาแล้ว ยังได้มีอิทธิพลอันลึกซึ้งและยืนนานในการอบรมกล่อมเกลากุณิสัย และปลูกฝังทัศนคติบางอย่างแก่ ประชาชาติไทยสืบมาจนถึงสมัยปัจจุบัน และเป็นคู่มือในการอบรมสั่งสอนธรรมเป็นที่นิยมแพร่หลายตลอดมา อย่างที่ว่า “เรื่องไตรภูมิเป็นเรื่องที่นับถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณถึงคิดขึ้นเป็นรูปภาพเขียนไว้ตามฝาผนังวัด และเขียนจำลองลงไว้ในสมุด มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ” และคงจะถือเป็นหนังสือสำคัญในหมู่คัมภีร์พระศาสนา มีการคัดลอกสืบต่อกันตลอดมา เช่นอย่างฉบับที่นำมาพิมพ์เผยแพร่ในปัจจุบัน ก็เป็นของจารขึ้นในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี แลเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คงเข้าใจกันว่าหนังสือไตรภูมิของเดิมสาบสูญไปเสียแต่ครั้งกรุงเก่า จึงปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาให้พระราชอาคณและราชบัณฑิตช่วยกันแต่งหนังสือไตรภูมิขึ้น 1 จบ และอีก 19 ปีต่อมา ก็

ได้โปรดให้พระยาธรรมปรีชาแต่งใหม่อีกครั้งหนึ่ง ความที่ว่ามานี้แสดงให้เห็นความสำคัญของหนังสือไตรภูมิพระร่วง

ส่วนการศึกษาสำหรับประชาชน ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่า ทางฝ่ายพระศาสนาได้จัดให้ในรูปโดยตรงหรือเป็นแบบแผนอย่างไร แต่ที่แน่นอนก็คือการอบรมสั่งสอนกลุ่มเกลาอุปนิสัยใจคอ และให้ความรู้ทางพระศาสนา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี โดยการอบรมสั่งสอนจากองค์พระมหากษัตริย์เองบ้าง จากพระสงฆ์บ้าง เช่นที่พระแท่นมนังคศิลา เป็นต้น และงานสมโภชพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนี้ ผลงานทางศิลปกรรมและงานก่อสร้างต่างๆ ก็แสดงว่า ได้มีการฝึกอบรมในทางวิชาช่างและศิลปะต่างๆ เป็นอย่างดี

จากการศึกษาพระพุทธศาสนาสมัยกรุงสุโขทัย ชาวสุโขทัยในยุคนั้นล้วนเป็นผู้มีวัฒนธรรมทางจิตใจสูง มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตา ปราณี รักสงบ ต่างยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของตนโดยสม่ำเสมอ ต่างยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของตน โดยสม่ำเสมอ เมืองสุโขทัยจึงเป็น สังคมที่มีความสงบร่มเย็น ความเป็นปึกแผ่นของ เมืองสุโขทัย การเผยแผ่พระพุทธศาสนา นิกายลังกาวงศ์ เข้ามาในราชอาณาจักรทำให้สุโขทัยมีวัดวาอาราม พระพุทธศิลป์ เป็นแบบฉบับทางศิลปกรรมที่เรียกว่า ศิลปะแบบสุโขทัยเป็นแบบฉบับมาจนถึงทุกวันนี้

อย่างไรก็ตาม มีข้อแตกต่างอย่างน้อย 2 ประการ ที่ควรสังเกตระหว่างรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงกับรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไท

ประการแรก เกี่ยวกับอิทธิพลของขอมและศาสนาพราหมณ์ อาณาจักรสุโขทัยเคยอยู่ในอำนาจขอมมาก่อนแล้วตั้งตัวเป็นอิสระ เจริญขึ้นมาในวงล้อมของอิทธิพลวัฒนธรรมขอม แต่ในรัชกาลต้นๆ โดยเฉพาะพ่อขุนรามคำแหง คงจะได้ทรงพยายามกำจัดอิทธิพลขอมลงให้เหลือน้อยที่สุด และเสริมสร้างลักษณะแบบไทยให้เข้มแข็งและมั่นคง เช่น ในทางภาษา ทรงประดิษฐ์ จัตุวาระเทียบอักษรไทยขึ้นใหม่ (พ.ศ. 1826) แสดงเป็นตัวอย่างไว้ในศิลาจารึก

ประการที่สอง เกี่ยวกับธรรมที่ทรงอบรมสั่งสอนประชาชน ข้อนี้สัมพันธ์เนื่องกับข้อแรกด้วย ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ทรงสอนหลักธรรมสำหรับชีวิตประจำวัน ที่ประชาชนทั่วไปนำไปใช้ครองชีวิตในสังคมของชาวโลกตามปกติได้เป็นปัจจุบัน และถ้าสุภาสิตพระร่วงเป็นของพระองค์จริง ความที่อำนักรู้ยิ่งชัดเจนหนักแน่นขึ้นอีก แต่ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท พระองค์ทรงสอนธรรมชั้นสูง แสดงหลักอภิธรรม การปฏิบัติกรรมฐาน เน้นในด้านความกลัวและความหวังเกี่ยวกับชีวิตในภพหน้า และมีเค้าคติมหายานเข้าแฝง อันพึงสังเกตได้ในไตรภูมิภูมิกถา และแม่ในศิลาจารึก จากแนวคิดทางศาสนาพุทธของกรุงสุโขทัยทำให้ทราบสภาพความเป็นอยู่ของชาวสุโขทัยได้ว่าประชาชนมีความเชื่อและศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา ทั้งยังจารึกพระธรรมคำสั่งสอนอันเป็นคำสอนพระพุทธเจ้าให้อยู่สืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

วิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อสังคม

บทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่าที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดาร ส่วนใหญ่เป็นเรื่องบทบาท และความสัมพันธ์ที่มีต่อสถาบันชาติ และ

พระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เป็นเพราะพงศาวดารนั้นจะบันทึกเฉพาะเรื่องราวที่เป็นของชาติบ้านเมือง ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็น “ตัวเอก” ของเรื่อง การใด ๆ ที่เป็นเรื่องบทบาท หรือความสัมพันธ์ของ พระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม หรือที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนาจึงอิงสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์

พระพุทธศาสนามีบทบาท และความสัมพันธ์ต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์อย่าง แน่นแฟ้น นับตั้งแต่การสถาปนาสมณศักดิ์ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ขณะเดียวกัน เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในชาติบ้านเมือง หรือสถาบันพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ก็ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญ เช่นการสถาปนาพระมหากษัตริย์ การระงับความขัดแย้ง การช่วยเหลือบ้านเมืองในยามคับขัน หรือในยามศึกสงคราม เป็นต้น

บทบาทและความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ แม้จะเอากรอบด้านศาสนธรรม ศาสนาบุคคล ศาสนพิธี และศาสนวัตถุมาวิเคราะห์ ก็ยังสามารถเชื่อมโยงให้เห็นได้ว่า แม้บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ผูกโยงอยู่กับสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์เป็นหลัก แต่ในรายละเอียด ก็พบร่องรอยของศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนวัตถุในความสัมพันธ์ดังกล่าวด้วย

ด้านศาสนธรรม พบมีงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีการสร้างพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ และวิวรรณ์ มีบทกวีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เช่น มหาชาติคำหลวง, พระมาลัยคำหลวง, ราโชวาทชาดก เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีการศึกษาทั้งคัมภีร์และวิปัสสนาธุระ โดยการสนับสนุนของฝ่ายบ้านเมือง พระมหากษัตริย์ทรงดำรงพระองค์เป็นศาสนูปถัมภ์ มีการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการบริหารบ้านเมือง เฉพาะอย่างยิ่งหลักทศพิธราชธรรม ตลอดจนหลักธรรมอื่น ๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างสังคมสันติสุข

ด้านศาสนาบุคคล พระมหากษัตริย์มีบทบาทสำคัญในการสถาปนาตำแหน่งสำคัญ ๆ ทางคณะสงฆ์ ขณะเดียวกัน คณะสงฆ์ก็ดูแล ปกครองกันเองตามลำดับชั้น โดยแบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ คามวาสี และอรัญญวาสี ดำรงฐานะเป็นที่เคารพศรัทธาทุกระดับชั้น ในยามที่บ้านเมืองติดขัดประสบปัญหา บางครั้งก็ได้อาศัยพระสงฆ์ช่วยหาทางออกให้ แม้ในยามที่บ้านเมืองเข้าสู่ศึกสงคราม

ด้านศาสนพิธี เป็นทั้งรูปแบบ และหลักยึดของชีวิตของคนในสังคม มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นเหมือนเครื่องหล่อหลอม หรือเครื่องมือสำหรับขัดเกลาคนในสังคมให้เกิดแบบแผนที่ดีงามร่วมกัน เฉพาะอย่างยิ่ง พิธีกรรมทางศาสนา ถือเป็นจุดศูนย์กลางที่ทำให้ชนชั้นล่าง ได้แก่ราษฎรทั่วไป มีโอกาสได้ใกล้ชิดกับชนชั้นปกครอง ซึ่งส่งผลที่ดีโดยตรงต่อการปกครองบ้านเมือง

ด้านศาสนสถาน สมัยกรุงศรีอยุธยา วัดถือเป็นสถานที่ศักดิ์ ผู้ใดกระทำผิดต่อวัด หรือต่อพระสงฆ์ที่อยู่ในวัด จะได้รับโทษรุนแรงมาก เหตุนี้ เมื่อสถานการณ์บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะคับขัน วัดจึงกลายเป็นสถานที่หลบภัย หรือเมื่อมีพิธีกรรมที่ต้องอาศัยความศักดิ์สิทธิ์ ก็มักจะใช้วัด เฉพาะอย่างยิ่งอุโบสถเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญ ๆ เช่น กรณีการเสด็จของขุนพิเรนทรเทพ ก่อนการยึดอาณาจักรจากขุนวรวงศาธิราช เป็นต้น

วิเคราะห์คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมและคตินิยมทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนา

แบบอย่างความคิดเห็น ความเชื่อ หรือวิธีการคิดรวมกันที่เป็นลักษณะของกลุ่มชน ความคิดเป็นตัวกำหนดให้คนเรารวมกลุ่มกัน และเมื่อคนรวมกลุ่มกันแล้ว ก็ก่อให้เกิดการทางสังคม การวิเคราะห์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาพบว่า คตินิยมทางพระพุทธศาสนามีผลก่อกำเนิดแบบแผนการดำเนินชีวิตหลายประการ ทำนองเดียวกัน คตินิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดคตินิยมต่าง ๆ ขึ้นในสังคม

คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อวิถีชีวิตในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แก่ คตินิยมการปฏิบัติตนเนื่องในวันธรรมสวนะ (วันพระ), การสร้างวัด, การออกผนวชของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, การถวายสดกมหาทาน, ช่างมุงคอกบ้านคูเมือง, การถวายความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา, และคตินิยมเรื่องทศพิธราชธรรม คตินิยมเหล่านี้ สามารถสืบค้นหาความเชื่อมโยงได้โดยตรงทั้งจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา เช่น คตินิยมการปฏิบัติตนในวันธรรมสวนะ ในคัมภีร์ได้เห็นร่องรอยของการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เห็นการสมทานวงเวียนจากอกุศลต่าง ๆ ทำนองเดียวกันกับในพงศาวดาร ก็เห็นร่องรอยของการถือคติเช่นนี้ในวันธรรมสวนะ เช่น การไม่ประหารชีวิตนักโทษในวันพระ การสมทานศีล 5 ศีลอุโบสถของพระเจ้าแผ่นดิน การประกาศห้ามไม่ให้ประชาชนฆ่าสัตว์ตัดชีวิตในวันธรรมสวนะ รวมถึงการให้ไม่ให้ใช้สัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ทำงานในขณะที่มีครมภ์ หรือโคกระบือที่ลู่ยังไม่ยังไม่หย่านม เป็นต้น

คตินิยมทางสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ได้แก่ คตินิยมสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์, การให้มีการฉลอง และการมหรสพ, เรื่องกลาง, การคำนึงถึงสมณชีพราหมณ์, การถวายเครื่องทรงบูชาพระพุทธปฏิมา, คตินิยมเรื่องการพระศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, และคตินิยมพื้นเมืองที่มีต่อพระพุทธศาสนา คตินิยมเหล่านี้ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์อรรถกถา ไม่มีร่องรอยปรากฏให้เห็นจึงได้ข้อสรุปว่า เป็นเรื่องของอิทธิพลทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนา เช่น การสร้างพระพุทธรูป แต่เดิมมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อเป็นสื่อระลึกถึงองค์พระศาสดา แต่ต่อมาก็มีความนิยมสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร หรือพระพุทธรูปประจำวันเกิด โดยกำหนดปางพระพุทธรูปต่าง ๆ ให้ตรงกับวันเกิด เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นต้น

สรุป

กรุงศรีอยุธยาดำรงความเป็นราชอาณาจักรไทยนับระยะเวลา 417 ปี มีกษัตริย์ปกครอง 33 พระองค์ แบ่งเป็น 5 ราชวงศ์ โดยในจำนวนนี้ มีบันทึกที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จำนวนทั้งสิ้น 22 พระองค์ ส่วนที่ไม่พบบันทึกใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวน 11 พระองค์ ประกอบไปด้วย สมเด็จพระเจ้าทองลั่น, สมเด็จพระยาราม, สมเด็จพระอินทราชา, สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร, สมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมาร, สมเด็จพระยอดฟ้า, สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชัย, สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาธิราช, สมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัย, และสมเด็จพระเจ้าฟ้าอุทุมพร

จากหลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่จะผูกติดอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งก็เข้ากับลักษณะของหลักฐานที่ใช้สำหรับอ้างอิง เพราะพงศาวดารจะเน้นเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศ หรือพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวกับประเทศ ตลอดเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในอดีต

ในส่วนของบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ข้อสรุปดังนี้ บทบาทและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มี 2 ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นส่วนที่พระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้อง ลักษณะที่สองเป็นส่วนที่สังคมไทยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ลักษณะที่พระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องกับสังคม เช่น การมีตัวแทนคณะสงฆ์ (สมเด็จพระราชาคณะ) ในพิธีการสำคัญ ๆ เช่น การสถาปนาพระมหากษัตริย์, การที่พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยในยามศึกสงคราม เช่นกรณีพระมหานาคพาชาวบ้านขุดคลองเพื่อป้องกันข้าศึก, พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช ได้รวบรวมชาวบ้านบางระจันจัดกองกำลังสกัดทัพพม่าที่เข้ามารุกรานกรุงศรีอยุธยา, กรณีพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว พร้อมกับพระราชาคณะ 25 รูป เข้าไปบิณฑบาตชีวิตทหารที่จะถูกประหารชีวิต, พระมหาเถรคันฉ่องให้การสนับสนุนสมเด็จพระนเรศวรในการกอบกู้บ้านเมืองคืนจากการตก เป็นเมืองขึ้นของพม่า เป็นต้น ลักษณะที่สังคมเข้าไปเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น การสถาปนาวัด, การสร้างวัด, การปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนา, การถวายความอุปถัมภ์พระสงฆ์ วัด และพระพุทธศาสนาในลักษณะต่าง ๆ, การเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ, การสร้างพระ แต่งคัมภีร์ สร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา, การเสด็จออกผนวชของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในสถานการณ์ต่าง ๆ, การใช้พระสงฆ์เป็นทูต เป็นตัวกลางในการเจรจา, การใช้วัดเป็นที่ประหารชีวิตนักโทษ หรือใช้วัดในการตั้งทัพในยาม สงคราม เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนามีบทบาท และความสัมพันธ์ต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น นับตั้งแต่การสถาปนาสมณศักดิ์ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาต่าง ๆ พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ขณะเดียวกัน เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในชาติบ้านเมือง หรือสถาบันพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ก็ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญ เช่นการสถาปนาพระมหากษัตริย์ การระงับความขัดแย้ง การช่วยเหลือบ้านเมืองในยามคับขัน หรือในยามศึกสงคราม เป็นต้น

ในส่วนคตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมและคตินิยมทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ข้อสรุปดังนี้ คตินิยมทางพระพุทธศาสนามีผลก่อกำเนิดแบบแผนการดำเนินชีวิตสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายประการ ทำนองเดียวกัน คตินิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดคตินิยมต่าง ๆ ขึ้นในสังคมซึ่งมีผลต่อพระพุทธศาสนาเช่นกัน คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อวิถีชีวิตในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แก่ คตินิยมการปฏิบัติตนเนื่องในวันธรรม

สวนะ (วันพระ), การสร้างวัด, การออกผนวชของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, การถวายสดุดกมหาทาน, ช่างมรดกคู้บ้านคู้เมือง, การถวายความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา, และคตินิยมเรื่องทศพิธราชธรรมคตินิยมทางสังคมสมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ได้แก่ คตินิยมสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์, การให้มีการฉลอง และการมหรสพ, เรื่องกลาง, การคำนึงถึงสมณชีพรามณ์, การถวายเครื่องทรงบูชาพระพุทธปฏิมา, คตินิยมเรื่องการพระศพ เจ้านายชั้นผู้ใหญ่, และคตินิยมพื้นเมืองที่มีต่อพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระพุทธศาสนาสมัยกรุงสุโขทัยและอยุธยาในยุคนั้นล้วนเป็นผู้มีวัฒนธรรมทางจิตใจสูง มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตา ปราณี รักสงบ ต่างยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของตนโดยสม่ำเสมอ ต่างยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของตน โดยสม่ำเสมอ จึงเป็น สังคมที่มีความสงบร่มเย็น ความเป็นปึกแผ่นของ เมืองสุโขทัย การเผยแผ่พระพุทธศาสนา นิกายลังกาวงศ์ เข้ามาในราชอาณาจักรทำให้สุโขทัยมีวิวัฒนาการ พระพุทธศิลป์ เป็นแบบฉบับทางศิลปกรรมที่เรียกว่า ศิลปะแบบสุโขทัยเป็นแบบฉบับมาจนถึงทุกวันนี้

อย่างไรก็ตาม มีข้อแตกต่างอย่างน้อย 2 ประการ ที่ควรสังเกตระหว่างรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงกับรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทประการแรก เกี่ยวกับอิทธิพลของขอมและศาสนาพราหมณ์ อาณาจักรสุโขทัยเคยอยู่ในอำนาจขอมมาก่อนแล้วตั้งตัวเป็นอิสระ เจริญขึ้นมาในวงล้อมของอิทธิพลวัฒนธรรมขอม แต่ในรัชกาลต้นๆ โดยเฉพาะพ่อขุนรามคำแหง คงจะได้ทรงพยายามกำจัดอิทธิพลขอมลงให้เหลือน้อยที่สุด และเสริมสร้างลักษณะแบบไทยให้เข้มแข็งและมั่นคง เช่น ในทางภาษา ทรงประดิษฐ์ จัตุวารระเบียบอักษรไทยขึ้นใหม่ (พ.ศ. 1826) แสดงเป็นตัวอย่างไว้ในศิลาจารึก

ประการที่สอง เกี่ยวกับธรรมที่ทรงอบรมสั่งสอนประชาชน ข้อนี้สัมพันธ์ต่อเนื่องกับข้อแรกด้วย ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ทรงสอนหลักธรรมสำหรับชีวิตประจำวัน ที่ประชาชนทั่วไปนำไปใช้ครองชีวิตในสังคมของชาวโลกตามปกติได้เป็นปัจจุบัน และถ้าสุภาสิตพระร่วงเป็นของพระองค์จริง ความที่อ้างนั้นก็ยิ่งชัดเจนหนักแน่นขึ้นอีก แต่ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท พระองค์ทรงสอนธรรมชั้นสูง แสดงหลักอภิธรรม การปฏิบัติกรรมฐาน เน้นในด้านความกลัวและความหวังเกี่ยวกับชีวิตในภพหน้า และมีเค้าคติมหายานเข้าแฝง อันพึงสังเกตได้ในไตรภูมิภูมิกถา และแม้ในศิลาจารึก จากแนวคิดทางศาสนาพุทธของกรุงสุโขทัยทำให้ทราบสภาพความเป็นอยู่ของชาวสุโขทัยได้ว่าประชาชนมีความเชื่อและศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา ทั้งยังจารึกพระธรรมคำสั่งสอนอันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าให้อยู่สืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิกา จรรย์แสง. ผู้แปล. (2558). บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอดต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน
- กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2466). ตำนานคณะสงฆ์. พระนคร: โสภณพิพิธรัตนาคาร.
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2455). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค 13. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิมพ์ขึ้นเป็นส่วนพระกุศลทานมัยในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวรเสถียรสุดา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2543). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย 45 เล่ม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูศรีปัญญาวิกรม. (บุญเรื่อง ปญญาวชิโร/เจนทร). (2557). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในสังคมไทย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.